

Klart språk i Norden

Titel:	Advokater och klienter i samtal om domar. Från intervjuer om uppfattad förståelse till ”lärande i interaktion” som metod för att studera begriplighet i text	
Forfatter:	Marie Sörlin	
Kilde:	Klart språk i Norden, 2014, s. 30-36	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/ksn/issue/archive	

© 2014 Författarna och Nätverket för språknämnderna i Norden

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Marie Sörlin

Advokater och klienter i samtal om domar. Från intervjuer om uppfattad förståelse till ”lärande i interaktion” som metod för att studera begriplighet i text

Domar är komplexa texter. Innehållsmässigt syftar de till att förmedla mer eller mindre komplicerade juridiska överväganden. Språkligt sett präglas de av en stil som både omfattar ålderdomliga fackord och en delvis särpräglad meningsbyggnad. Domtexterna kan dessutom vara strukturerade på ett mindre läsarvänligt sätt. Mellanrubriker, metatext och styckeindelning utnyttjas alltför sällan.³ Allt detta gör att domtexterna riskerar att framstå som svårbegripliga. Ytterligare ett problem som rör begripligheten i domar är att de riktas till en heterogen läsarskara. De primära mottagarna är parterna i målen. Har parterna juridiska ombud hör även de till de främsta läsarna. Men utöver parterna och ombuden finns också en rad andra tänkbara mottagare, t.ex. högre rätt, media och allmänheten. Målgruppen omfattar alltså både juridiskt skolade och lekmän utan sådan expertkunskap.

Skulle domtexterna inte uppfattas som begripliga av läsarna är det ett problem, eftersom begripligheten kan antas ha stor betydelse för allmänhetens förtroende för domstolarna. Det var i alla fall en av utgångspunkterna för den s.k. Förtroendeutredningen (SOU 2008:106), vars uppgift var att kartlägga hur kommunikationen mellan domstolar och medborgare fungerar i Sverige. Inom denna utredning gjordes flera undersökningar, varav tre var språkligt inriktade. Resultaten visade att det fanns brister i domtexterna, bl.a. av ovan nämnda slag, och utifrån dem föreslogs ett antal åtgärder, bl.a. att domstolsjurister i högre grad skulle ta intryck av klarspråksarbete.

Jag hade uppdraget att genomföra en av utredningens språkligt inriktade studier – en mindre intervjuundersökning med fem yrkeserfarna advokater. Advokater får nämligen genom sina samtal med klienterna vissa insikter i hur dessa uppfattar dom-

3 Karakteristiken av språk och struktur i domar bygger på Ehrenberg-Sundins läsbarhetsanalys i SOU 2008:106, bilaga 10.

texter. Studiens syfte var med andra ord att genom advokatintervjuer belysa klienternas uppfattningar om domtexters förtjänster och brister.

I den här artikeln tar jag upp några av resultaten från intervjustudien och skisserar sedan i ljuset av dem ett förslag till en fortsättningsstudie.⁴ Efter Förtroendeutredningen har Sveriges domstolar enats om en strategi för förbättrad domskrivning där de uttrycker sin vilja att vägledas av både klarspråkarbete och språkvetenskaplig forskning (Hedlund 2013). Mot denna bakgrund ställer jag mig här frågan: Hur skulle man med språkvetenskapliga metoder kunna göra en fördjupad undersökning av de advokat-klientsamtal där domtexten behandlas, i syfte att ytterligare belysa frågan om domtexters begriplighet?

Några resultat från intervjustudien med advokaterna

Av utrymmesskal tar jag bara upp fyra resultat från advokatintervjuerna:

- De klienter som hör av sig till advokaterna om domen är främst de som är missnöjda med domslutet.
- Klienterna kan missförstå vad i texten som domstolen själv formulerat om det specifika målet och vad som hämtats från andra texter (och därför gäller generellt, t.ex. lagcitat eller standardiserade bilagor med information om hur domar överklagas).
- Klienterna kan reagera negativt på om, och hur, åberopade dokument eller ut-sagor från domstolsförhandlingen refereras i domtexten i förhållande till deras egna uppfattningar om samma källor.
- Klienterna verkar inte uppfatta juridiska ord och uttryck som problematiska.

Punktlistan kräver några förtydliganden.

Efter att domen har kommit i skrift kontaktas advokaterna främst av de klienter som är missnöjda med utfallet av målet och därför vill diskutera domen. Vad de som är nöjda med domen tycker om texten vet advokaterna alltså mycket lite om.

I fråga om domtextens egenskaper framkommer bl.a. att vissa klienter inte ser skillnad på vad domstolen själv har formulerat och vad som utgörs av lagtext eller standardiserad malltext, vilket kan leda till onödiga missförstånd. Allmänna upplysningar om skadestånd i en standardiserad överklagandebilaga kan t.ex. vara irrelevant för det aktuella målet men klienten uppfattar den som en del av domen och tror därför att den är relevant. Att texter bygger på mer eller mindre tydligt markerade citat, referat eller andra typer av kopplingar till andra dokument är inget unikt för do-

4 För en utförligare beskrivning av hur intervjuerna genomfördes och resultaten, se SOU 2008:106, bilaga 9.

mar (om olika typer av intertextualitet, se Ajagán-Lester m.fl. 2003). Men skillnader i kunskap mellan den juridiskt skolade och lekmanen tycks göra att den sistnämnda har svårare att urskilja vad i texten som är relevant för det enskilda målet och vad som gäller i allmänhet.

Av intervjuerna framgår också att vissa klienter reagerar på om, och hur, texten återger återropade dokument och utsagor i förhållande till hur de själva har uppfattat samma källor. Advokaterna nämnde att klienterna kan ställa frågor i stil med ”Varför tar inte domen med det här som nämndes vid förhandlingen? Har domstolen glömt det?” Med andra ord pekar advokatintervjuerna på att parterna i målen sätter domtexten i relation till vad de har upplevt under målets gång och försöker förstå hur texten överensstämmer med det upplevda.

Den sista punkten i listan, att det juridiska språket inte verkar framstå som särskilt problematiskt för klienterna i advokat–klientsamtalen, är förvånande. Andra studier visar hur juristers språk ofta anses svårbegripligt av allmänheten (se t.ex. SOU 2008:106, bilaga 8, och Janicki 2002). Advokaterna kan visserligen ge konkreta exempel på hur klienterna misstolkat juridiska fackord i domar, men som helhet ger intervjuerna inte intryck av att fackspråket skulle vara något stort begriplighetsproblem. En förklaring som nämns i intervjuerna är att advokaterna har gått igenom en del av uttrycken med klienterna redan när de förberett domstolsförhandlingen. En annan möjlig förklaring är att det juridiska språket visst orsakar begriplighetsproblem, men att detta av någon anledning inte framkommer i just advokat–klientsamtalen, och därför inte heller i intervjuerna. Kanske föredrar klienterna att använda den tid de har med advokaterna till att diskutera mer väsentliga saker än just enstaka formuleringar. Det är också möjligt att en del av facktermerna främjar förståelsen i expert–lekmanakommunikation i myndighetssammanhang, eftersom de kan bidra till gemensam förståelse i kommunikationen (Karlsson 2012).

Intervju som metod i begriplighetsstudier

Till fördelarna med att undersöka klienternas förståelse av domtext genom advokatintervjuer hör att det går relativt snabbt att samla in stoff av relevans. Stoffet baseras dessutom på erfarna advokaters intryck från många olika typer av klienter och mål. Till nackdelarna hör att en sorts mottagare (advokaterna) intervjuas om en annan sorts mottagares (klienternas) uppfattning om domar, och att de uppfattningar som framkommer blir ytligt beskrivna när advokaterna svarar utifrån sin samlade erfarenhet snarare än konkreta fall.

En direktare väg att gå i framtida studier vore förstås att fråga de faktiska mottagarna själva om hur de uppfattar och förstår de domtexter de fått. Intervjuer, enkäter

eller fokusgrupper med de primära mottagarna brukar också förespråkas i klarspråksarbetet (jfr Hedlund 2013 och Heuman 2012).

Alla metoder som går ut på att fråga mottagarna har dock nackdelen att de som frågar och de som svarar sannolikt bara tar upp teman som de själva är medvetna om. Teman av relevans för begripligheten som de inte är medvetna om riskerar att inte bli belysta. Det finns dessutom flera andra metoder som kan användas för att öka kunskapen om texters begriplighet. Wengelin (2012) har i en artikel resonerat kring en del av problemen som den språkvetenskapliga begriplighetsforskningen står inför när det gäller att utreda hur textens egenskaper, läsarens läsbeteende och kommunikationssituationen samspelar. Det är svårt att studera texters begriplighet. Men som Wengelin understryker kunde mycket vinnas om olika språkvetenskapliga metoder prövades tillsammans, t.ex. skulle experimentella studier av läsning kunna kombineras med etnografiska studier av kommunikationssituationen. Sådana görs dock i mycket liten utsträckning i dag. Jag är enig med Wengelin om att det skulle behövas fler kombinationsstudier, men att dra upp riktlinjerna för en sådan går utanför mitt syfte med den här artikeln. I stället vill jag ge förslag på hur man skulle kunna undersöka kommunikationssituationen mer detaljerat och därigenom bättre förstå hur kontexten samspelar med textens egenskaper. Det behövs nämligen fler förslag på hur man skulle kunna göra det.

En tänkt fortsättningsstudie: Advokat–klientsamtal som ”lärande i interaktion”

I min tänkta studie är siktet inställt på samtalsanalys av de advokat–klientsamtal som äger rum efter att domen har kommit. Jag förutsätter att det finns mer stoff att hämta från den typen av samtal än vad intervjuerna med advokaterna förmår förmedla. Och jag förutsätter att detta stoff kan bidra till att ytterligare belysa frågan om begriplighet i domtext, dvs. när det gäller hur parterna i målen förstår texten. Precis som advokatintervjuerna fångar alltså den tänkta studien enbart erfarenheter hos de parter i mål som har juridiska ombud. Med tanke på vad som framgått under punkt ett i resultatlistan handlar det främst om parter som är missnöjda med domen i sig. Förståelsen av domtext hos andra läsarkategorier (de som är nöjda med utfallet, de som saknar ombud, de som inte är parter osv.) är naturligtvis också intressant, men kan inte studeras med det tänkta upplägget. Upplägget har i gengäld andra tänkbara vinster.

En vinst är att en analys av advokat–klientsamtalen kan ge detaljerad information om en kommunikationssituation där en domtext ingår som en naturlig del. I samtalen kommer texten att föras på tal och diskuteras mer eller mindre utförligt i syfte att förstås. En analys av samtalen skulle kunna kasta ljus både över sådana begriplighets-

aspekter på texterna som advokaterna och klienterna berör explicit och sådana som framträder mer implicit, utan att samtalsdeltagarna är medvetna om dem. Inom den samtalsanalytiska forskningen finns metoder för att undersöka hur deltagarnas förståelse manifesteras i samtal, både explicit och implicit.

Samtalsanalys är ett utpräglat tvärvetenskapligt forskningsområde vars hemvist inte bara är språkvetenskap utan också närliggande ämnen som sociologi, psykologi och pedagogik. En gren inom samtalsanalysen som vuxit fram från pedagogiskt håll kallas för "lärande i interaktion" (se antologin av Melander & Sahlström 2010). Lärande är i den traditionen ett socialt fenomen som äger rum när individerna deltar i sociala aktiviteter, inte minst samtal. Även om "lärande i interaktion" hittills ofta tillämpats på samtal i skolmiljö, t.ex. mellan lärare och elever, finns det tydliga paralleller till advokat-klientsamtal som gör metoden lämplig också för den sortens samtal. Liksom i skolans värld finns det en expert (advokaten) och en icke-expert (parten i målet) som håller på att lära sig mer om expertens verksamhetsområde (om rättsapparaten, domtexter, juridiskt språk osv.). I advokatintervjuerna nämndes också vikten av pedagogik flera gånger – både i fråga om vad advokaterna själva säger till klienten och hur, och i fråga om vad domstolen tar upp och på vilket sätt. Ett av advokaternas exempel på pedagogik var om domtexten tydligt förklarar vilken uppgift domstolen har och vilka frågor domstolen funnit att den behöver behandla och besvara.

Vad kan då analyser av samtal ur ett lärandeperspektiv ge? Kort sammanfattat kan de kartlägga vilken sorts innehåll (topiker) som deltagarna i samtalet lär sig något om och hur deltagarna visar sin förståelse av detta innehåll. Man kan bl.a. titta på sekvenser där missförstånd utreds (t.ex. hur experten korrigerar icke-experten) och hur personerna indikerar att de har eller (ännu) inte har kunskap om något, signalerat bl.a. genom diskursmarkörer som *ju* eller *jag tror* (se vidare Melander & Sahlström 2010).

Eftersom det, så vitt jag vet, ännu inte finns några studier av advokat-klientsamtal ur ett lärandeperspektiv kan vi i dag bara spekulera om vad samtalsanalys skulle kunna bidra med när det gäller frågan om begriplighet i domtext. Punkt två och tre i resultatlistan indikerar att klienterna kan ha svårigheter att förstå rättsapparatsens verksamhet i förhållande till det aktuella målet och i förhållande till domtexten. En jämförelse mellan advokat-klientsamtalens innehåll och domtexten borde därför kunna säga något om vilken sorts förkunskaper som krävs för att förstå domtexten. De klyftor som finns mellan förförståelsen och vad som framgår av texten är då något som domstolarna behöver överväga hur de ska bidra till att överbrygga. En analys av samtalen skulle också kunna visa om fackspråket som domtexten aktualiserar främjar eller hindrar förståelsen.

Nu har jag hittills bara talat om de advokat-klientsamtal som äger rum efter att

parterna har fått domtexten. Dessa samtal är dock bara *en* sorts kommunikationssituation där en part i ett mål kan bygga upp kunskaper som hjälper henne eller honom att begripa domtexten. Advokaten och klienterna har fler samtal under målets gång, både före och under själva förhandlingen. Ytterligare en typ av kommunikationssituation av vikt är förstås den muntliga förhandlingen i domstolen. Beroende på målets karaktär kan det finnas ytterligare samtal av relevans. Advokat–klientsamtalen ingår med andra ord i en kedja av kommunikationssituationer som är länkade till varandra. En fördel med att studera hela kedjan vore att man kunde se vilken sorts ”lärande i interaktion” som pågår och var. Man kunde också se om parten i målet med tiden visar tecken på ökad kunskap om rättsapparatusens verksamhet, fackspråkliga termer osv. (Om tecken på lärande över tid, se Melander & Sahlström 2010. Om länkade kommunikativa händelser, se Fairclough 2003 och Gunnarsson 2009.)

När den här skisserade studien nu vidgas till att omfatta hela kedjor av kommunikationssituationer infinner sig dock frågan om hur mycket som kan dras in i en och samma studie utan att den blir ohanterlig. Den som tar sig an utmaningen att genomföra en studie av detta slag behöver överväga det noggrant. Om studien skulle avgränsas till att enbart omfatta advokat–klientsamtalen återstår även då en rad praktiska frågor: Hur många samtal behöver studeras för att det ska gå att urskilja återkommande mönster? Vilka måltyper borde prioriteras (brottmål, förvaltningsmål osv.)? Vilka egenskaper hos parterna i målen borde beaktas (läsförmåga, modersmålstalare, erfarenhet av tidigare mål osv.)? Det finns också etiska aspekter. Advokaterna påpekade att klienterna ofta är människor i kris. Forskaren behöver ta ställning till hur lämpligt det är att genomföra studier med utsatta människor. Och om man kan spela in samtal mellan advokater och deras klienter utan att förtroendet dem emellan skadas.

Jag är övertygad om att det vore värdefullt att undersöka vilka sorts förkunskaper parterna i målen kan bygga upp genom samtalen med advokaterna, men också i andra kommunikationssituationer under målets gång. Med ökade insikter i det får språkforskare, domstolar och språkvårdare ett bättre underlag att utgå från i framtida rekommendationer om hur man skapar begripligare domtexter för parterna i målen. Utan sådana insikter riskerar de råd som ges att bli av en generell typ som förbättrar läsbarheten i texter i allmänhet, men inte fullt ut möter de behov parterna har.

Skulle det, praktiskt och etiskt, visa sig vara för svårt att genomföra en studie av det här skisserade slaget kanske det går att kasta ut badvattnet utan att också kasta ut barnet. En studie av ”lärande i interaktion” där en expert och en lekman diskuterar hur en myndighetstext ska förstås vore intressant att pröva. Jag tror att resultaten skulle kunna gagna forskningen om begriplighet i text och därmed i förlängningen också klarspråksarbetet.

Referenser

- Ajagán-Lester, Luis, Ledin, Per & Rahm, Henrik 2003: Intertextualiteter. I: *Teoretiska perspektiv på sakprosa*, red. av Boel Englund & Per Ledin. Lund: Studentlitteratur. S. 203–238.
- Fairclough, Norman, 2003: *Analysing discourse. Textual analysis for social research*. New York: Routledge.
- Gunnarsson, Britt-Louise, 2009: *Professional discourse*. London: Continuum.
- Hedlund, Anneli, 2013: *Klarspråk lönar sig. Handbok för ett effektivt klarspråksarbete*. 2 uppl. Stockholm: Norstedts juridik och Fritzes.
- Heuman, Sigurd, 2012: För vem skriver domstolen sina domar? I: *Juridisk språk i Norden. Rapport från en nordisk konferens om klarsprog, Reykjavík 11–12 oktober 2011*, red. av Ari Páll Kristinsson & Jóhannes B. Sigtryggsson. Köpenhamn: Nordisk Sprogkoordination. S. 17–24.
- Janicki, Karol, 2002: A hindrance to communication: the use of difficult and incomprehensible language. I: *International Journal of Applied Linguistics* 12:2. S. 194–217.
- Karlsson, Susanna, 2012: Klarspråk gäller även tal. I: *Klarspråk. Bulletin från Språkrådet* 2012:3.
- Melander, Helen & Sahlström, Fritjof (red.), 2010: *Lärande i interaktion*. Stockholm: Liber.
- SOU 2008:106 = *Ökat förtroende för domstolarna*. Bilagedel B – Språkrapporter m.m. Betänkande av Förtroendeutredningen. (SOU 2008:106.) Stockholm: Fritzes.
- Wengelin, Åsa, 2012: Forskning om myndighetstexters begriplighet: Från praktiken till labbet och tillbaka igen. I: *Juridisk språk i Norden. Rapport från en nordisk konferens om klarsprog, Reykjavík 11–12 oktober 2011*, red. av Ari Páll Kristinsson & Jóhannes B. Sigtryggsson. Köpenhamn: Nordisk Sprogkoordination. S. 91–100.